

Recenzja

**rozprawy doktorskiej ks. mgr. Radosława Jana Rybarskiego pt. *Religijność i lęk przed śmiercią a jakość życia osób z rozpoznaną chorobą nowotworową*,
napisanej pod kierunkiem dr. hab. prof. KUL Jacka Śliwaka
na Wydziale Nauk Społecznych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II**

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska, przygotowana przez ks. mgr. Radosława Rybarskiego, jest obszernym, teoretyczno-empirycznym studium (obejmującym 266 stron, w tym 215 str. tekstu, 18 – zapisu bibliograficznego i 31 str. załączników), poświęconym ważnej z poznawczego i praktycznego punktu widzenia problematyce jakości życia, rozpatrywanej na pograniczu psychologii religii, psychologii zdrowia i psychologii społecznej.

Autor postawił sobie za cel dokonanie wielostronnej analizy funkcji religijności w życiu osób zmagających się z chorobą nowotworową, uwzględniając złożoność konstruktów religijności, a także rolę lęku przed śmiercią jako czynnika pośredniczącego w związku poczucia jakości życia z religijnością i różnymi jej wymiarami.

Podjęty przez ks. mgr. Radosława Rybarskiego problem zasługuje na uwagę przede wszystkim z praktycznego, egzystencjalnego punktu widzenia – jego zgłębianie może okazać się pomocne w pracy terapeutycznej z osobami, które doświadczają kryzysu spowodowanego chorobą terminalną. Stanowi także wyzwanie dla naukowców, ponieważ wciąż istnieją niejednoznaczności ustaleń empirycznych w zakresie tego problemu - mimo licznych prób badawczych podejmowanych przez autorów reprezentujących różne orientacje teoretyczne i opisywanych w publikacjach o zasięgu światowym. Autor rozprawy postawił sobie ambitny cel zweryfikowania dotychczasowych poglądów na temat interesującego go problemu.

Praca ks. mgr. Radosława Rybarskiego składa się z części teoretycznej (zatytułowanej *Podstawy teoretyczne* i obejmującej 78 stron), poprzedzonej streszczeniem polsko i angielskim oraz niemal dwukrotnie obszerniejszej części empirycznej, składającej się z

anglojęzycznym oraz niemal dwukrotnie obszerniejszej części empirycznej, składającej się z dwu odrębnych, ale komplementarnych subczęści, podzielonych na rozdziały i podrozdziały. W pierwszej z tych części (zatytułowanej *Metoda badań własnych* i obejmującej 13 stron) opisana została – po sformułowaniu problemu badawczego i hipotez – strategia badania, zastosowane metody badawcze oraz grupa osób poddanych badaniu; w drugiej z kolei (zatytułowanej *Wyniki badań własnych* i obejmującej 106 stron) przedstawiono rezultaty przeprowadzonego badania wraz z ich interpretacją oraz ostateczne podsumowanie zrealizowanego projektu.

Ocena części teoretycznej rozprawy

W części teoretycznej, składającej się z pięciu rozdziałów i licznych paragrafów, Autor zaprezentował rozległą, klasyczną i współczesną wiedzę na temat fenomenu religijności oraz lęku doświadczanego w kontekście religijności, wyodrębniając, jako specyficzną formę tego uczucia, lęk przed śmiercią. Następnie omówił wybrane, psychologiczne i medyczne koncepcje jakości życia, skupiając się ostatecznie na problematyce choroby nowotworowej, uwzględniając, oprócz jej medycznych, także aspekty psychologiczne. Poszukując odpowiedzi na główne pytanie badawcze dotyczące wpływu (zakresu i mechanizmów) religijności na poczucie jakości życia człowieka dotkniętego chorobą nowotworową, Doktorant przyjął założenia zaczerpnięte z teorii opanowania trwogi (TOT), według której religijność ma moc obniżania lęku przed śmiercią, co ostatecznie powinno sprzyjać utrzymywaniu pozytywnego poczucia jakości życia.

Rozpatrując podjęty w pracy problem, ks. mgr Radosław Rybarski uwzględnił nie tylko ogólny status religijności, jej miejsce/znaczenie w osobistym systemie poglądów, ale też – co zasługuje na szczególną uwagę - różne wymiary religijności, takie jak zainteresowania religijne, przekonania, zaangażowanie w kult religijny, modlitwy i doświadczenia religijne. Istotnym wątkiem badań uczynił ponadto znaczenie/rolę zmagania religijnych w przeżywaniu lęku przed śmiercią i tym samym w kształtowaniu jakości życia, przypisując doświadczanym problemom religijnym funkcję mediatora w związku religijność – subiektywna jakość życia.

Charakteryzując liczne koncepcje religijności, ks. mgr Radosław Rybarski wyeksponował obecną w nich tezę, w myśl której religia stanowi ramy odniesienia dla systemu znaczeń, zarówno indywidualnych jak i kulturowych, co uzasadnia przypisywanie jej mocy kształtowania poczucia jakości życia.

Ważny poznawczo jest paragraf rozprawy poświęcony problematyce zmagani religijnych, odróżnionych przez Doktoranta w sposób uzasadniony od religijności *sensu stricto*, a także od zjawiska stresu psychologicznego, mimo istnienia między nimi pewnych podobieństw. We fragmencie tym obecne są odwołania do klasyków psychologii (m.in. Z. Freuda, W. Jamesa), ale zasadniczo zagadnienie lęku, w powiązaniu z religijnością, przedstawione zostało według współczesnej psychologicznej teorii przywiązania. Autor rozprawy dokonał też dość szczegółowego przeglądu badań nad związkiem religijności z lękiem, stwierdzając na ich podstawie – co istotne – że związki te są złożone i trudne do jednoznacznego rozpoznania. Przytoczył badania, które dowodzą istnienia wpływu religijności na samopoczucie oraz inne, zaprzeczające temu efektowi. Wskazał też takie badania, które podważają istnienie jakichkolwiek związków między religijnością a lękiem. Te empiryczne fakty w sposób jednoznaczny uzasadniają potrzebę traktowania religijności jako wielowymiarowego konstruktów, co zostało uwzględnione w części badawczej doktoratu.

W kontekście licznych wątpliwości wynikających z dotychczasowych badań wydaje się, że warto w analizie związku religijności z lękiem uwzględniać także koncepcje, w których wskazywane są, jako ważne determinanty postawy lękowej, cechy osobowości (np. neurotyczność czy introwersja), a także docenić rozróżnienie (wprowadzone do psychologii przez C. Spielbergera) lęku jako cechy (predyspozycji osobowościowej, przejawiającej się w gotowości do przeżywania lęku) i lęku jako stanu. Lęk przed śmiercią jest wprawdzie lękiem sytuacyjnym, a więc swoistym stanem, jednak jego natężenie może być zależne od osobowościowej skłonności lękowej. Jako szczególny rodzaj stanu uczuciowego wyodrębniony został w rozprawie lęk przed śmiercią, właściwy, jak słusznie zauważa Doktorant, tylko człowiekowi, a związany z wiedzą i samoświadomością i jako taki stanowiący źródło fundamentalnego problemu egzystencjalnego. Na podstawie przeglądu literatury tanatologicznej ks. Radosław Rybarski zwrócił uwagę na trudności metodologiczne dotyczące pomiaru lęku przed śmiercią, wynikające zarówno ze specyfiki „miękkiej” natury tego zjawiska oraz jego podatności na tłumienie/wypieranie, jak i ze względów społecznych, takich jak wrażliwość na ocenę.

Ważne miejsce w recenzowanej pracy zajmuje przegląd badań nad związkiem religijności z lękiem przed śmiercią, z którego wynika, że związek ten jest nieoczywisty, choć większość badań dowodzi raczej istnienia pozytywnej roli religijności w osłabianiu czy redukowaniu lęku. Jest ona zauważalna najczęściej u osób głęboko religijnych, w przeciwieństwie do tych, którzy borykają się z wątpliwościami natury światopoglądowej lub których religijność ma charakter zewnętrzny, instrumentalny.

Sporo uwagi poświęca Autor w rozprawie szczegółowej analizie teorii opanowania trwogi (TOT), którą przyjął jako główne założenie teoretyczne zaprojektowanych badań, mimo znajomości – czemu dał wyraz w tekście - licznych wobec niej zastrzeżeń. Zgodnie z podjętym problemem badawczym, znajduje się też w pracy omówienie kategorii jakości życia. Po dość ogólnym przeglądzie wybranych koncepcji jakości życia, Autor skupił się na modelu medycznym, szczególnie uwzględniając jego zastosowanie w odniesieniu do choroby nowotworowej. Przytoczył też szczegółowo ustalenia licznych badań nad związkiem religijności z poczuciem jakości życia osób doświadczających choroby nowotworowej. Część teoretyczną kończy prezentacja wiedzy na temat tego rodzaju choroby, stanowiącej główną zmienną niezależną w zaprojektowanym badaniu.

Oceniając część teoretyczną rozprawy ks. mgr. Radosława Rybarskiego uważam, że jej treść świadczy o bardzo dobrej, szerokiej wiedzy psychologicznej Autora, a także o jego analitycznych kompetencjach i krytycyzmie poznawczym.

Drobne i nieliczne wątpliwości pojawiają się głównie odnośnie do kwestii językowych. Na przykład niejasne, pozbawione komentarza jest sformułowanie (zawarte w drugim akapicie na str. 40.) dotyczące lęku uogólnionego. Jakimi właściwościami odznacza się ta kategoria lęku, np. w odróżnieniu od lęku jako cechy czy lęku bezprzyczynowego? Ponadto, co znaczy, że lęk przed śmiercią jest konstruktem koncepcyjnym, a nie konkretnym? W kilku miejscach (np. na str. 22. i 72.) wymieniane są obok siebie pojęcia: „duchowość” i „religijność”. Czy funkcja przypisywanych im znaczeń, mimo niewątpliwego podobieństwa znaczeniowego, jest tożsama? Podobne pytanie nasuwa się w odniesieniu do kategorii emocji i uczuć (str. 36). Za kontrowersyjny można uznać pogląd, sformułowany na str. 62., że „człowiek jest bytem, który rozwija się do końca swojego życia”. Stwierdzenie to wymaga doprecyzowania: otóż człowiek, jako byt wyposażony w osobowe atrybuty, może się rozwijać do końca życia, co nie znaczy, że każdy z tej możliwości korzysta. Chyba że rozwój definiuje się jako jakąkolwiek zmianę, nawet regresyjną.

Ocena części empirycznej rozprawy

Część empiryczną rozprawy rozpoczyna ogólne sformułowanie problemu badawczego oraz jego uszczegółowienie w formie dwu pytań, dotyczących mediacyjnej roli lęku przed śmiercią w związku religijności z poczuciem jakości życia u pacjentów onkologicznych. Drobną uwagę nasuwa się odnośnie do następującego sformułowania (na str. 94.): „W badaniu postanowiono zweryfikować czy religijność poprzez redukcję lęku przed śmiercią

zwiększa poczucie jakości życia w grupie osób chorych na nowotwory.” Bardziej adekwatne byłoby użycie określenia „odpowiedzieć na pytanie”, zamiast - „zweryfikować”. Weryfikacji poddaje się hipotezy, które są przewidywaną odpowiedzią na postawione pytania badawcze.

Jako zmienną niezależną przyjęto w pracy centralność religijności w życiu osób badanych przewidując, że wysoki status religijności, jej centralna pozycja w systemie osobistych wartości, zmniejsza lęk przed śmiercią, sprzyjając tym samym relatywnie dobremu poczuciu jakości życia, natomiast niska centralność religijności daje efekt odwrotny. W hipotezie drugiej przewidywano, że czynnikiem pośredniczącym w relacji centralność religijności – poczucie jakości życia są zmagania religijne, które mogą osłabiać pozytywne znaczenie religijności dla jakości życia pacjentów onkologicznych. Dodatkowo uszczegółowione zostały w projekcie badawczym typy zmagania religijnych, które według Autora mogą się różnić zakresem wpływu na poziom lęku i tym samym na subiektywną jakość życia. Niestety, na stronie 98., gdzie znajduje się zapowiedź stosownej hipotezy, zabrakło jej sformułowania (przypuszczalnie ze względów technicznych), pozostało natomiast puste miejsce, zajmujące niemal połowę strony.

Postawione w rozprawie hipotezy badawcze zweryfikowane zostały za pomocą kilku wiarygodnych kwestionariuszy diagnostycznych, takich jak: Skala Centralności Religijności, Skala Pocieszenia i Napięcia Religijnego, Skala McGill Jakości życia w chorobie zagrażającej życiu, Skala Lęku przed śmiercią i umieraniem oraz Skala oceny bólu. Oprócz tego wykorzystana została autorska ankieta rejestrująca dane osobowe, dotyczące statusu społeczno-ekonomicznego osób badanych, a także ankieta, w której zawarto informacje o stosunku osoby badanej do choroby, o ocenie opieki i wsparcia. Ogółem przebadanych zostało 130 osób, hospitalizowanych w czterech placówkach medycznych. Projekt badawczy uzyskał pozytywną opinię Komisji Etyki Badań Naukowych Instytutu Psychologii KUL.

Opracowania surowych wyników badań dokonano w pracy stosując odpowiednie metody statystyczne – analizę korelacji i analizę regresji. Wszystkie wyniki zostały ujęte precyzyjnie w formie tabelarycznej, a poszczególne analizy każdorazowo finalizowano wyprowadzonymi z nich wnioskami. Jednym z ważniejszych wyników okazało się ustalenie, że „najwyższy poziom jakości życia mają osoby, które czerpią wysokie wsparcie z religii (wysokie pocieszenie) oraz osoby, dla których religia nie jest źródłem wsparcia” (str. 116). Druga część tego stwierdzenia wydaje się intrygująca, a krótkie uzasadnienie Autora, wskazujące na prawdopodobieństwo czerpania wsparcia z innych niż religia źródeł, niewystarczające. Jakże to czynniki wsparcia można uznać za analogiczne do religijności? Nie dziwi natomiast, że religijność zewnętrzna, traktowana jako instrumentalna, nie ma

pozytywnego wpływu na poczucie jakości życia, a wręcz przeciwnie – intensyfikuje efekt negatywny. Okazało się również, że doświadczenia religijne (niezbyt jasno zdefiniowane) zwiększają lęk przed śmiercią i pogarszają poczucie jakości życia. Warto szerzej skomentować powyższe rezultaty, odwołując się nie tylko do cytowanych w pracy badań, przeprowadzonych wcześniej przez wielu innych badaczy.

Intrygujące wydaje się ustalenie, że osoby, w których życiu religijność zajmuje marginalne miejsce, charakteryzują się intensywniejszymi zmaganiem religijnymi oraz silniejszym lękiem przed śmiercią. Z czego to wynika? Osobom tym szczególnie pomocna może się okazać pomoc terapeutyczna. Czy powyższe ustalenie nie pozostaje jednak w sprzeczności z wynikiem świadczącym o tym, że „niski lęk przed śmiercią posiadają dwie kategorie osób – ci, których cechuje wysokie oraz niskie zainteresowanie religijnością. Najwyższym lękiem przed śmiercią wykazały się osoby należące do „średniego przedziału” wyników zainteresowania religią” (str. 137-138).

Ogólnie rzecz ujmując, otrzymane przez ks. mgr. Radosława Rybarskiego i opisane w recenzowanej pracy rezultaty nie dostarczyły prostych, jednoznacznie rozstrzygających odpowiedzi odnośnie do łagodzącej roli religijności w doświadczaniu lęku przed śmiercią. Najbardziej zastanawiający okazał się wynik przemawiający za brakiem istotnych zależności między centralnością religijności i poczuciem jakości życia oraz lękiem przed śmiercią. Być może w grę wchodzi, oprócz sugerowanych przez Autora rozprawy innych strategii radzenia sobie z traumą choroby nowotworowej, także czynniki osobowościowe, które warto uwzględnić w ewentualnych przyszłych badaniach.

Rozprawę kończy szeroka dyskusja nad uzyskanymi rezultatami, a po niej następuje prezentacja najważniejszych wniosków, wyprowadzonych z przeprowadzonego badania. Wydaje się, że korzystniejsze dla przejrzystości tekstu byłoby usytuowanie wniosków wynikających z przeprowadzonych badań przed dyskusją, a w części dotyczącej dyskusji – pominięcie niemal dwustronicowego wstępu, będącego w zasadzie powtórzeniem wcześniejszych treści (zawartych w ponadstandardowo obszernych streszczeniach, w głównym, rozpoczynającym rozprawę wprowadzeniu czy częściowo także w poprzednich rozdziałach). Do uwag natury polemicznej zaliczyć można uwagę formalną dotyczącą redakcji tekstu, przyczyniającej się do jego sporej objętości. Niektóre wątki (np. opisy badań innych autorów, streszczenia czy końcowa dyskusja) można byłoby przedstawić w formie bardziej syntetycznej, a przez to bardziej wyrazistej.

Podsumowanie

Rozprawa doktorska ks. mgr. Radosława Rybarskiego jest bez wątpienia bardzo wartościowym, profesjonalnym przedsięwzięciem badawczym. Jej zasadniczym walorem jest – oprócz teoretycznej i praktycznej wagi podjętego problemu badawczego – dokonanie kompetentnej, wielostronnej i wnikliwej analizy problemu związku między religijnością a poczuciem jakości życia, zapośredniczonego lękiem przed śmiercią. Autor wykazał się w pracy gruntowną wiedzą teoretyczną dotyczącą podjętej problematyki oraz dotychczasowych ustaleń empirycznych w jej zakresie, a także krytycyzmem wobec tych ustaleń - dzięki swoim niewątpliwym kompetencjom analitycznym.

Zrealizowany projekt badawczy wyróżnia się złożonością tematyczną i profesjonalizmem, przejawiającym się w godnej odnotowania metodologicznej poprawności zaprezentowanych w pracy badań. Zarówno założenia teoretyczne, sformułowane hipotezy badawcze, ich uzasadnienie w oparciu o dane zaczerpnięte z literatury przedmiotu, jak też zastosowana procedura badawcza w pełni spełniają standardy pracy naukowej o charakterze empirycznym. Wnikliwa interpretacja uzyskanych rezultatów, dokonana w świetle dotychczasowych, opisanych w literaturze przedmiotu badań, krytyczne ustosunkowanie się do nich oraz wskazanie ich przydatności w praktyce psychologicznej uzasadniają wysoką, jednoznacznie pozytywną ocenę rozprawy doktorskiej ks. mgr. Radosława Rybarskiego. Nieliczne i mało istotne uchybienia językowe (głównie interpunkcyjne) w najmniejszym stopniu tej oceny nie umniejszają.

Konkludując stwierdzam, że rozprawa doktorska napisana przez ks. mgr. Radosława Rybarskiego pt. *Religijność i lęk przed śmiercią a jakość życia osób z rozpoznaną chorobą nowotworową* w pełni odpowiada wymaganiom określonym w Ustawie o Stopniach i Tytule Naukowym. W związku z powyższym wnoszę do wysokiej Rady Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II o dopuszczenie ks. mgr. Radosława Rybarskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

